

1. ΟΙ ΚΟΜΝΗΝΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΑΝΑΚΑΜΨΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ (1081-1185)

2. Οι Κομνηνοί και η μερική αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας

Όταν ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός στέφθηκε αυτοκράτορας του Βυζαντίου το Πάσχα του 1081 μ.Χ., η Βυζαντινή Αυτοκρατορία αντιμετώπιζε σοβαρό κίνδυνο από τις επιθέσεις εξωτερικών εχθρών στα δυτικά, τα ανατολικά και τα βόρεια σύνορά της. Η κατάσταση για το Βυζάντιο ήταν κρίσιμη, αφού ήδη μία δεκαετία πριν, το 1071, η ήττα των Βυζαντινών στο Ματζικέρτ σήμανε από τη μία την κατάρρευση του Βυζαντινού στρατιωτικού συνόρου στην Ανατολή, αφήνοντας την περιοχή ανοικτή στην εισβολή και εγκατάσταση των Σελτζούκων Τούρκων. Επίσης, η πτώση του Βυζαντινού φρουρίου στο Μπάρι, τον ίδιο χρόνο (1071), έφερε το τέλος της Βυζαντινής παρουσίας στην Ιταλία και την κορύφωση της Νορμανδικής απειλής για το Βυζάντιο από την άλλη. Κατά συνέπεια, τόσο ο Αλέξιος όσο και οι διάδοχοι αυτοκράτορες της δυναστείας των Κομνηνών κατέβαλαν συνεχείς προσπάθειες, διπλωματικές και πολεμικές, για να αντιμετωπίσουν τους εξωτερικούς εχθρούς που επιβουλεύονταν το Βυζάντιο.

Ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός, εκμεταλλευόμενος την ανάγκη των πρώτων σταυροφόρων πολεμιστών από τη Δυτική Ευρώπη, που έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη το 1096, για προμήθειες και ελεύθερη δίοδο από το Βυζάντιο στην Ασία, υπέγραψε συμφωνία με τους αρχηγούς τους. Σύμφωνα με αυτήν οι σταυροφόροι θα απέδιδαν στους Βυζαντινούς τις περιοχές που τυχόν θα κατακτούσαν. Με τον τρόπο αυτό, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία επωφελήθηκε για να ανακαταλάβει σημαντικές πόλεις στη δυτική Μικρά Ασία, όπως η Νίκαια, η Σμύρνη, η Έφεσος και οι Σάρδεις.

Στα βόρεια σύνορα της Αυτοκρατορίας, τα Βαλκάνια, ο Αλέξιος κατάφερε να νικήσει τους νομάδες Πατζινάκους με τη βοήθεια των Κουμάνων, τουρκικού νομαδικού λαού, και στη συνέχεια να αποκρούσει τις επιδρομές των τελευταίων. Στα δυτικά σύνορα της αυτοκρατορίας ο Αλέξιος Κομνηνός είχε να αντιμετωπίσει ένα πολύ πιο ισχυρό εχθρό απ' ό,τι στα Βαλκάνια, τους Νορμανδούς. Οι Βίκινγκς ή άνθρωποι του βορρά, όπως είναι ευρύτερα γνωστοί, αφού πρώτα εγκαταστάθηκαν σε διάφορες περιοχές της βόρειας Ευρώπης, στη συνέχεια έφτασαν στην Ιταλία. Από τα μέσα του 11^{ου} αιώνα στράφηκαν εναντίον των Βυζαντινών κτήσεων στη Νότια Ιταλία. Οι Νορμανδοί μετά την κατάληψη του Μπάρι, θέλοντας να κατακτήσουν ολόκληρη τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στράφηκαν κατά των Βυζαντινών ακτών της Ηπείρου.

Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει τους Νορμανδούς αποκλειστικά με τις δικές του δυνάμεις, αφού είχε ταυτόχρονα να αντιμετωπίσει τους Σελτζούκους Τούρκους στην Ανατολή. Έτσι, με τη βοήθεια της διπλωματίας, κατάφερε με

μεγάλο κόστος για την αυτοκρατορία, να βρει συμμάχους. Εξασφάλισε βοήθεια από τη ναυτική δημοκρατία της Βενετίας, η οποία με τον πανίσχυρο στόλο της κατάφερε να νικήσει τους Νορμανδούς.

Ο Αλέξιος, ως αντάλλαγμα για τη βοήθεια αυτή, παραχώρησε στη Βενετία εμπορικά προνόμια με το χρυσόβουλο, επίσημη γραπτή συμφωνία, υπογεγραμμένη από τον αυτοκράτορα και σφραγισμένη με τη χρυσή του βούλα, που εξέδωσε το 1082. Με βάση τη συμφωνία αυτή παραχωρήθηκαν τιμητικοί τίτλοι και χρηματικές χορηγίες σε διάφορους Βενετούς άρχοντες. Επίσης, οι Βενετοί έμποροι εξασφάλισαν σκάλες, αποβάθρες δηλαδή, και εμπορικά καταστήματα στην Κωνσταντινούπολη και όπου αλλού ζήτησαν, ενώ διατηρούσαν το δικαίωμα να ασκούν ελεύθερα το εμπόριο σε όλες τις περιοχές της Βυζαντινής αυτοκρατορίας χωρίς να καταβάλλουν οποιοδήποτε φόρο.

Τα προνόμια αυτά που παραχωρήθηκαν στους Βενετούς με βάση το χρυσόβουλο του 1082, έθεσαν τις βάσεις για τη δημιουργία στη συνέχεια της πανίσχυρης Βενετικής αποικιακής αυτοκρατορίας στην Ανατολή. Η Βενετία μέσα στους επόμενους αιώνες απέκτησε πολλές κτήσεις και εμπορικούς σταθμούς στο Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο, αντικαθιστώντας την κυριαρχική εμπορική παρουσία του Βυζαντίου στην περιοχή. Πέρα από αυτό, πολύ σύντομα οι Βυζαντινοί αναγκάστηκαν να παραχωρήσουν παρόμοια προνόμια και στις άλλες ναυτικές δημοκρατίες της Ιταλίας (την Πίζα και τη Γένουα ή Γένοβα). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάσταση μεγάλου αριθμού Βενετών και Γενουατών στην Κωνσταντινούπολη, γεγονός που οδήγησε σε αναστάτωση και βιαιότητες του λαού της Κωνσταντινούπολης εναντίον όλων αυτών.

Ο διάδοχος του Αλεξίου και γιος του, Ιωάννης Β΄ (1118-1143) συνέχισε με σφροσύνη την εξωτερική πολιτική του πατέρα του στην Ανατολή και τα Βαλκάνια. Με την οργάνωση και διεξαγωγή ετήσιων εκστρατειών, ο Ιωάννης κατάφερε να αντιμετωπίσει με επιτυχία τους Σελτζούκους και να κατακτήσει διάφορα Σελτζουκικά κρατίδια στη Μικρά Ασία, φτάνοντας μάλιστα μέχρι τη σημαντική πόλη, Αντιόχεια της Συρίας. Στα Βαλκάνια, ο αυτοκράτορας κατάφερε να κυριαρχήσει επί των Σέρβων και να αντιμετωπίσει την εισβολή των Ούγγρων στα Βαλκάνια, θέτοντας υπό βυζαντινή κηδεμονία το βασίλειό τους.

Ο γιος του Ιωάννη και νέος Κομνηνός αυτοκράτορας, Μανουήλ (1143-1180), μετά από μακροχρόνιους πολέμους συνήψε ειρήνη με τους Ούγγρους. Στη συνέχεια επιτέθηκε εναντίον των Σέρβων στα βορειοδυτικά Βαλκάνια, αναγκάζοντάς τους να καταθέσουν τα όπλα και να υπογράψουν συνθήκη υποταγής με το Βυζάντιο. Στην Ανατολή συνέχισε τις εκστρατείες του πατέρα του εναντίον των Σελτζούκων στη Μ. Ασία. Ο Μανουήλ δεν αρκέστηκε στις επιτυχίες στα ανατολικά και βόρεια εδάφη της αυτοκρατορίας του και έστρεψε το ενδιαφέρον του και στη Δύση. Συγκεκριμένα, μετά από μία πρώτη αποτυχημένη εμπλοκή του στην Ιταλία που κράτησε από το 1155 μέχρι το 1158, μπήκε το 1167 εκ νέου σε αντιπαράθεση με τη Βενετία, που έληξε με τη διπλωματική ήττα των Βυζαντινών.

Οι παρεμβάσεις, όμως, του Μανουήλ στη Δύση είχαν καταστρεπτικές συνέπειες για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και στην Ανατολή. Ο Σελτζούκος σουλτάνος ενθαρρυμένος από την κατάσταση αυτή επιτέθηκε κατά του Βυζαντίου. Ο Μανουήλ έσπευσε με ισχυρό στρατό στη Μ. Ασία αλλά το 1176 έπεσε σε ενέδρα των Σελτζούκων στο Μυριοκέφαλο, όπου έπαθε πανωλεθρία, δηλαδή ηττήθηκε ολοκληρωτικά. Ο Μανουήλ μάλιστα είχε την ίδια μοίρα με τον Ρωμανό Δ΄ Διογένη, όταν ήταν αυτοκράτορας του Βυζαντίου, και ηττήθηκε από τους Σελτζούκους στο Μαντζικέρτ το 1071. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ιστορικός Νικήτας Χωνιάτης: *«Και στέλλοντας αγγελιαφόρους [ο Μανουήλ Κομνηνός] ανακοίνωσε τα συμβάντα στους Κωνσταντινουπολίτες, παρουσιάζοντας τον εαυτό του κατά κάποιο τρόπο ομοιοπαθή με τον Ρωμανό Διογένη, καθώς ο αυτοκράτορας εκείνος, όπως και αυτός ο ίδιος, κήρυξε τον*

πόλεμο στους [Σελτζούκους] Τούρκους, αλλά έχασε το μεγαλύτερο μέρος του στρατού και πιάστηκε αιχμάλωτος.»¹

Η ήττα στο Μυριοκέφαλο ήταν καίρια, δηλαδή καθοριστική, αφού οι Σελτζούκοι μετά τη νίκη τους αυτή, ισχυροποίησαν τη θέση τους στη Μ. Ασία χωρίς να υπάρξει πλέον καμία δυνατότητα για ανάκτηση των πρώην βυζαντινών επαρχιών στην περιοχή. Στη συνέχεια, η κατάκτηση άλλων πόλεων της Μ. Ασίας από τους Σελτζούκους, που συνοδεύονταν από σφαγές και λεηλασίες, έφεραν πείνα και επιδημίες, προκαλώντας τη φυγή πολλών χριστιανών. Το αποτέλεσμα ήταν να ερημώσουν πολλές περιοχές και να εποικιστούν από τους Σελτζούκους Τούρκους. Όσοι χριστιανοί παρέμειναν στις περιοχές αυτές, οδηγήθηκαν στον εξισλαμισμό, δηλαδή αναγκάστηκαν να ασπαστούν το Ισλάμ και να γίνουν Μουσουλμάνοι. Οι παράγοντες αυτοί, δηλαδή ο Τουρκικός εποικισμός της Μ. Ασίας και ο εξισλαμισμός, επηρέασαν καθοριστικά τη φυσιογνωμία της Μ. Ασίας, που μέχρι τότε ήταν χριστιανική.

Η εσωτερική πολιτική των αυτοκρατόρων της δυναστείας των Κομνηνών στηρίχθηκε στους ευγενείς. Οι Κομνηνοί εφάρμοσαν τον θεσμό της *Πρόνοιας*. Το κράτος παραχωρούσε σε όσους ανήκαν στις ισχυρότερες οικονομικά τάξεις, τους ευγενείς, που στην περίπτωση αυτή ονομάζονταν *προνοιάριοι* ή *στρατιώτες*, ισόβια, για όλη τους τη ζωή μεγάλες κρατικές εκτάσεις (αγροκτήματα) και φορολογικά έσοδα. Αποκτούσαν δηλαδή το δικαίωμα να εισπράττουν για δικό τους όφελος τους φόρους των κατοίκων των περιοχών αυτών, με αντάλλαγμα την παροχή στρατιωτικής υπηρεσίας προς το κράτος. Αυτό βέβαια γινόταν εις βάρος των εσόδων του κράτους και ταυτόχρονα βύθιζε τους αγρότες στην αθλιότητα και τη φτώχεια, αφού παρέμεναν απροστάτευτοι μπροστά στην απληστία των ευγενών-μεγαλογαιοκτημόνων.

Επιπλέον, ο θεσμός της *Πρόνοιας* έφερε αλλαγές στον τρόπο αμοιβής και στρατολόγησης των στρατιωτών, γεγονός που είχε καταστροφικά αποτελέσματα κυρίως για τις Βυζαντινές περιοχές στη Μ. Ασία. Η παραχώρηση της *Πρόνοιας* σε απλούς στρατιώτες ως μέτρο ικανοποίησης ή αμοιβής, είχε ως αποτέλεσμα, σε αντίθεση με το θεσμό του θεματικού στρατού που την περίοδο αυτή παρακμάζει, να καταταγούν στον στρατό πολλοί που ήταν ακατάλληλοι. Έτσι, ο Βυζαντινός στρατός στον 11^ο αιώνα έγινε λιγότερο αποτελεσματικός σε σχέση με τον θεματικό στρατό: «*Τώρα με τα νέα μέτρα ο στρατός είχε χειρότερη απόδοση και άχρηστοι - μη αποδίδοντες στρατιώτες απολαμβάνουν τις παρεχόμενες αμοιβές. [...] γι' αυτό και παρουσιάστηκαν στους στρατολόγους πολλοί ράφτες, ιπποκόμοι, κτίστες, χαλκείς και άλλοι εγκαταλείποντας τα προσοδοφόρα επαγγέλματά τους - φέρνοντας και κάποιο άλογο ή λίγα χρυσά νομίσματα.*»²

Δρ. Κωνσταντίνος Γεωργίου
Σύμβουλος, Εκπαιδευτικός

---

¹ Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική Διήγησις*, εκδ. J. van Dieten, *Nicetae Choniatae historia* (Berlin: De Gruyter, 1975), σελ. 191.

² Τριανταφυλλίτσα Μανιάτη-Κοκκίνη, *Ο Βυζαντινός θεσμός της Πρόνοιας: Συμβολή στη μελέτη του χαρακτήρα του* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1990), σελ. 313-314.